

найбільш вдалого варіанту для вираження своєї думки, зокрема варіанту лексеми на позначення тих чи інших реалій дійсності, явищ, виявів певних ознак. Про цей пошук свідчать, наприклад, ірреально-порівняльні частки *ніби, неначе, буцім, мере (справді)*, при предикативних лексемах, а також вставні слова, словосполучення й речення на зразок *так би мовити, коли чували, якщо можна так сказати, чень (може)*. Так, у реченні *Як же зійшлися, так дарма, що тільки, чень, часів три не бачились, а так неначе десять років не виділися* числівник *десять* ужито разом із часткою *неначе*, яка сигналізує про умовність такого слововжитку. Числівникові *три* передуює вставне слово *чень*, яке, як слово зі значенням припущення, сумніву попереджає слухача про незвичне її вживання. Частка разом із вставним словом у складі цієї конструкції саме і відбивають труднощі, з якими стикається письменник у доборі потрібних йому слів, щоб передати глибокі почуття Рифки та Готліба.

Дуже часто автор вдається у своїх творах до опису зовнішності героїв, причому, як показало дослідження, активно використовує для цього зіставні конструкції. Саме зіставлення у портретних характеристиках допомагає І. Франкові не тільки показати власне авторське ставлення до зображуваних героїв, а й допомогти читачеві розібратися в описуваних подіях. Так, наприклад, щоб передати своє ставлення до персонажів, зобразити їх внутрішній світ, автор удається до таких портретних характеристик: *Герман був іще зовсім блідий лицем, хвиля від хвилі почував якийсь холод за спиною і легку дрож в тілі, а в голові його думки мутились і перевертались, мов вода на млиновім колесі; Його лице [Германа] ціле посиніло від страшного здавлення, а білки очей залиті були кров'ю; Він [Леон] високий та товстий, трошки пикатенький, ніс догори задрівся, а очі, мов баньки, так і повитріщалися. Пика йому червона, бородою заріс, лисий, а говорить до робітників файно.*

Отже, невимушеність мови персонажів І. Франка, її народно-розмовна основа підкреслюють життєву достовірність його творів. Ознаки, характерні для живої народної мови Галичини, має також і мова самого автора. Одна з них – використання зіставних конструкцій. Спостереження над особливостями уживання таких синтаксичних конструкцій, як складносурядні зіставні речення, свідчать про те, що текст художнього твору зумовлює взаємодію всіх одиниць, що його формують, визначає естетичну значущість кожної з них, допомагаючи авторові виконати важливу комунікативну функцію – перенести читача в атмосферу західноукраїнського села початку ХХ ст.

Література:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. Підручник / І.Р. Вихованець. – К., Либідь, 1993. – 368с.
2. Греб М.М. Семантико-граматичні чинники формування зіставного відношення у складних конструкціях сучасної української мови : [монографія] / М.М. Греб. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 188 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко – Донецьк: Дон НУ, 2001. – 662с.
4. Франко І. Твори в двох томах / І. Франко. – К.: Дніпро, 1981.

М. П. Федорук,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
науковий керівник – к. філол. н., доц. А. В. Моклиця

МОВНИЙ ЖАРТ У СТРУКТУРІ ОПОВІДАННЯ “СЛОН” СЛАВОМІРА МРОЖЕКА

Анотація. У статті розглядаються основні механізми формування мовного жарту в гротескному оповіданні С. Мрожека “Слон”, зокрема: контрасти, синтаксичні паралелізми, словотвірні неологізми, комічні нагромадження слів тощо.

У центрі уваги лінгвістичних студій перебувають одиниці, які, інтегруючи в собі певні мовні елементи, забезпечують спілкування між людьми, що сприяє взаєморозумінню, зближенню, контакту. При цьому акцент робиться не тільки на “серйозних” формах комунікації, але й на “несерйозних”. Одним

із різновидів останніх є мовний жарт як гумористичний текст малого обсягу, який здатний регулювати діяльність членів соціуму. Цим прийомом майстерно послуговувався Славомір Мрожек.

Славомір Мрожек – найвідоміший польський драматург-авангардист, але його перу належить чимало якісних гротескових оповідань з відтінками абсурдності.

Оповідання Мрожека характеризуються, перш за все, гротесковістю і карикатурністю описуваних подій або явищ. Тематика оповідань Мрожека – досить широка: висміювання абсурду щоденного життя Польської Народної Республіки крізь призму сучасної людини, її духовний розвиток, хоча й ставлення автора до цих тем є суто філософським. Абсурд в оповіданнях Славоміра Мрожека – двозначний. Його творчість не є простою констатацією ідіотизму громадського, політичного чи звичайного побутового життя. Абсурд Мрожека – підступний, підшитий гіркотою і неспокоєм.

Жарт є засобом мовленнєвого впливу на комунікативну поведінку учасників спілкування. Метою жарту є позитивний вплив на психоемоційну сферу адресата – тобто розсмішити його. Жарт є найпоширенішою формою гумору, який піддається вивченню через свою відносно стабільну структуру.

Мовний жарт це – невеликий за формою комічний текст, який побудований на одному епізоді з різко вираженою кульмінацією в кінці.

Автор монографії “Польський мовний жарт” Д. Бутлер звертає увагу на те, що є два основні типи жартів – мовні і ті, які базуються на позамовних реаліях: “Саме розрізнення жарту, який творять словесні форми, і жарту, який вони просто переказують, є дуже істотне в дослідницькій практиці (...) Однак словесний жарт ніколи не є асемантичним, він містить комічну інтерпретацію реалій, іноді конкретних і одиничних, іноді узагальнених. У свою чергу в несловесних жартах форма теж не є елементом неістотним, оскільки якраз її стислість і неточність дозволяє реалізувати типовий механізм жарту: здивувати або примусити помилитись” [1, 40]. Дослідниця твердить, що засоби мовного комізму нерозривно пов’язані з усім текстом, вони взаємодіють з комізмом ситуації і персонажа. Це означає, що справа виокремлення і класифікації мовних жартів є непростю справою. Естетична вартість тексту (тут: комізм) формується через взаємодію усіх елементів.

У чому сутність мовного жарту? Ми поділяємо думку мовознавця Д. Бутлер: “Реакція реципієнта на словесні елементи жарту визначається мовним досвідом. Наприклад, демінутивні елементи у свідомості реципієнта асоціюються з малими предметами або пестливими формами. За мить реципієнт починає розуміти, що форму демінутиву мають слова, які за змістом їй суперечать” [1, 63].

Далі розглянемо основні типи мовних жартів в оповіданні Славоміра Мрожека “Слон” [13]. Оповідання Славоміра Мрожека під заголовком “Слон” є прикладом іронічного гротеску. Висміює воно непорядне керівництво, дуже критично трактоване автором. Це історія зоопарку, у якому непрофесійний керівник усіма своїми діями “пританцьовує”, перед своїми начальниками, хоче перехитрити усіх. Одним з його задумів було підставляння гумового надувного слона замість справжньої тварини. Усе це задля ощадливості – тобто для блага держави.

Характерним для оповідання є гумор. Зоопарк представлений як Содом – картина страшного балагану, дивовижних аномалій: жирафи з короткими шиями, “nieświszające” бабаки; запущене місце, сумне. Але до зоопарку сходяться цілі шкільні екскурсії з суто дидактичною метою. Автор показує, як держава реально дбає про своїх громадян. Смішними є також працівники зоопарку, які не є аж ніяк фахівцями у своїй професії. Їх основне заняття – пнутися догори кар’єрною драбиною. Їх робота полягає в безглуздому виконанні доручень, без задуму над їх абсурдністю (наприклад, те доручення про слона). Комічним є також контраст між амбіціями керівника, його неробством і важким завданням, яке було покладено на працівників зоопарку: вони були змушені надуть величезного слона. Комічною зображена і некомпетентність людей: вони надували слона ротом, але ж є простіший спосіб – наповнення слона газом. Славомір Мрожек описує це так: *“Zamknęli się w szopie, w której urządzony był podręczny warsztat, i zaczęli nadmuchiwanie. Jednak po dwóch godzinach wysiłku stwierdzili, że szara powłoka tylko nieznacznie uniosła się nad podłogą, tworząc bulwiasty, spłaszczony kształt, w niczym jeszcze nie przypominający słonia. Noc postępowała, głosy ludzkie uciszyły się, jedynie z ogrodu dolatywało wołanie szakala. Zmęczeni, przerwali na chwilę pilnując, żeby powietrze już nadmuchane nie uciekło. Byli to starsi ludzie, nie przyzwyczajeni do takiej roboty.*

— Jak tak dalej pójdzie, skończymy dopiero rano — rzekł jeden z nich. — Co ja powiem żonie, kiedy wrócę do domu? Nie uwierzy mi przecież, jeżeli jej powiem, że przez całą noc nadmuchiwałem słonia.

— Rzeczywiście — zgodził się drugi. — Słoń nadmuchuje się rzadko. Wszystko przez to, że nasz dyrektor jest lewak.

Po dalszej półgodzinie poczuli się zmęczeni. Kadłub słonia powiększył się, ale daleko było mu jeszcze do pełnych kształtów.

— Coraz ciężej idzie — stwierdził pierwszy.

— W samej rzeczy — przytaknął drugi. — Jak po grudzie. Odpocznijmy trochę.

Kiedy odpoczywali, jeden z nich zauważył kurek gazowy, wystający ze ściany. Pomyślał, czy nie dałoby się wypełnić słonia do reszty gazem — zamiast powietrzem. Powiedział o tym koledze” [2].

Ось як пише керівник зоопарку листа своєму керівництву: “Ja i cała załoga zdajemy sobie sprawę, że słoń jest wielkim ciężarem na barkach polskiego górnika i hutnika. Pragnąc obniżyć koszty własne, proponuję zastąpić słonia wymienionego w jednostronnym piśmie — słoniem własnym. Możemy wykonać słonia z gumy, w odpowiedniej wielkości, napęczyć go powietrzem i wstawić za ogrodzenie. Starannie pomalowany, nie będzie się odróżniał od prawdziwego, nawet przy bliższych oględzinach. Pamiętajmy, że słoń jest zwierzęciem ociężałym, nie wykonuje więc żadnych skoków, biegów i nie tarza się. Na ogrodzeniu umieścimy tabliczkę wyjaśniającą, że jest to słoń szczególnie ociężały. Pieniądze zaoszczędzone w ten sposób możemy obrócić na budowę nowego odrzutowca albo konserwację zabytków kościelnych. Proszę zwrócić uwagę, że zarówno inicjatywa, jak i opracowanie projektu jest moim skromnym wkładem we wspólną pracę i walkę. Pozostaje uniżenie” — i podpis” [2].

Серйозний тон висловлювання контрастує з представленими ситуаціями, які мають комічний (наукова інформація про багатотонну вагу слона: ситуація, у якій легкий вітер відносить його в повітря) характер. Таким чином мова будує гротеск.

Випадком, у якому абсурдний гумор досягає піку, є прибуття першої екскурсії, яка оглядає гумову тварину, зоопарк, який видає це за нову розвагу. Екскурсовод науковою мовою розповідає про слона, про його типову поведінку, особливості, чого взагалі не видно по гумовій бутафорії. У момент, коли “зоолог” говорить про неймовірну вагу слона – надувна тварина починає підніматися вгору і зникає в небі. Комізм підкреслює також дуже серйозний тон оповідання, опис польоту слона і оторопілих мавп.

“Jednymi z pierwszych gości tego dnia byli uczniowie miejscowej szkoły, przyprowadzeni przez nauczyciela. Nauczyciel zamierzał przeprowadzić lekcję o słoniu w sposób poglądowy. Zatrzymał całą grupę przed słoniem i zaczął wykład:

— ...Słoń jest roślinożerny. Za pomocą trąby wyrыва młode drzewka i objada je z liści.

Uczniowie skupieni przed słoniem oglądali go pełni podziwu. Czekali, żeby słoń wyrwał jakieś drzewko, ale on tkwił za ogrodzeniem bez ruchu.

— ... Słoń pochodzi z prostej linii od zaginionych już dzisiaj mamutów. Nic więc dziwnego, że jest największym z żyjących zwierząt lądowych.

Pilniejsi uczniowie notowali.

— ...Tylko wieloryb jest cięższy od słonia, ale ten żyje w morzu. Możemy więc śmiało powiedzieć, że królem puszczy jest słoń.

Przez ogród powiał lekki wiatr.

— ...Waga dorosłego słonia waha się od czterech do sześciu tysięcy kilogramów.

Wtem słoń drgnął i uniósł się w powietrze. Przez chwilę kołysał się tuż nad ziemią, ale podtrzymany wiatrem ruszył do góry i ukazał całą swą potężną postać na tle błękitu. Jeszcze chwila i mknąc coraz wyżej zwrócił się ku patrzącym z dołu czterema krążkami rozstawionych stóp, pękatym brzuchem i koniuszkiem trąby. Potem, niesiony przez wiatr poziomo, pożeglował ponad ogrodzenie i zniknął wysoko za wierzchołkami drzew. Ostupiałe małpy patrzyły w niebo.

Słonia znaleziono w pobliskim ogrodzie botanicznym, gdzie spadając nadział się na kaktus i pękł.

A uczniowie, którzy wtedy byli w ogrodzie zoologicznym, opuścili się w nauce i stali się chuliganami. Podobno piją wódkę i tłuką szyby. W słoniu nie wierzą w ogóle” [2].

В оповіданні є і третя особа, оповідач, який розповідає про все неприродно серйозним тоном і нейтральними, неемоційними словами. Усе це збільшує і так вже іронічне звучання оповідання.

Очевидним є, що оповідання Мрожежа посилається на часи польського соціалізму – говорять про те читачеві численні натяки на початку твору. Аргументи керівника зоопарку, що стосується проекту

(підтримку “спільної роботи і боротьби”, робочих; “планований розвиток країни”, відзначене свято 22 липня) однозначно, зв'язуються з реаліями комунізму.

Гумор в оповіданні домінує з самого початку. Смішить представлена в “Слоні” картина непорядних чиновників і державних працівників – світських осіб, сконцентрованих головне піднятися якнайвище наступними сходинками своєї кар’єри, що занедбують часто свої основні обов’язки або сліпе і безглузде виконання положень (чиновник, який схвалює і цілком підтримує абсурдний задум керівника зоопарку, незважаючи на його істотне значення).

“Слон” представляє читачеві чітку картину ехидної іронії і страшного гротеску. Це оповідання – лаконічне, насичене інтелегентною гумористикою, яке яскраво висміює соціалістичний сліпий кар’єризм.

Отже, характерним для стилю С. Мрожека в цьому оповіданні є (за класифікацією Д. Бутлер):

1. Мовні жарти на основі загальнокомічного механізму.

До цієї групи входять різноманітні прийоми: повтори, нагромадження слів, перебільшення, синтаксичні паралелізми, контрастні поєднання та ін. Серед механізмів, характерних для стилю С. Мрожека, можна виокремити декілька:

синтаксичний паралелізм.

Наприклад, *“Żyrafa w jego ogrodzie miała krótką szyję, borsuk nie posiadał nawet swojej nory, świstaki, zobojętniały na wszystko, świstały nadmiernie rzadko i jakby niechętnie”* [2].

“Wtem słoń drgnął i uniósł się w powietrze. Przez chwilę kołysał się tuż nad ziemią, ale podtrzymany wiatrem ruszył do góry i ukazał całą swą potężną postać na tle błękitu” [2].

“Potem, niesiony przez wiatr poziomo, pożeglował ponad ogrodzenie i zniknął wysoko za wierzchołkami drzew. Ośłupiałe małpy patrzyły w niebo” [2].

Емоційно-забарвлені слова. Наприклад, *“lewak stawiony na tle naturalnej skały, wyglądał groźnie. Przed nim umieszczono tablicę: “Szczególnie ociężały — w ogóle nie biega”* [2].

“Nauczyciel zamierzał przeprowadzić lekcję o słoniu w sposób poglądowy. Zatrzymał całą grupę przed słoniem i zaczął wykład” [2].

Граматичні і словотвірні модифікації форми слова.

Цю групу представляють різноманітні словотвірні неологізми, специфіка яких у тому, що весь комплекс чинників, які викликають комічну реакцію, міститься в одному слові. Це означає, що навіть поза контекстом неологізм не втрачає своєї комічної сили. Ось кілька характерних для стилю С. Мрожека мовних жартів цього типу:

Контрасти форми та змісту. Наприклад,

“— ...Słoń jest roślinożerny. Za pomocą trąby wyrwa młode drzewka i objada je z liści” [2].

“Uczniowie skupieni przed słoniem oglądali go pełni podziwu. Czekali, żeby słoń wyrwał jakieś drzewko, ale on tkwił za ogrodzeniem bez ruchu” [2].

“— ... Słoń pochodzi w prostej linii od zaginionych już dzisiaj mamutów. Nic więc dziwnego, że jest największym z żyjących zwierząt lądowych”.

“Pilniejsi uczniowie notowali” [2].

“— ...Tylko wieloryb jest cięższy od słonia, ale ten żyje w morzu. Możemy więc śmiało powiedzieć, że królem puszczy jest słoń” [2].

“...Waga dorosłego słonia waha się od czterech do sześciu tysięcy kilogramów” [2].

Комізм ситуації базується на алогічному поєднанні несумісних явищ. Наприклад,

“Słonia znaleziono w pobliskim ogrodzie botanicznym, gdzie spadając nadział się na kaktus i pękł” [2].

“A uczniowie, którzy wtedy byli w ogrodzie zoologicznym, opuścili się w nauce i stali się chuliganami. Podobno piją wódkę i tłuką szyby. W słoniu nie wierzą w ogóle” [2].

Автор пародіює не лише науковий стиль, а подекуди й офіційно-діловий.

Наприклад, *“Ja i cała załoga — pisał — „zdajemy sobie sprawę, że słoń jest wielkim ciężarem na barkach polskiego górnika i hutnika. Możemy wykonać słonia z gumy, w odpowiedniej wielkości, napętnić go powietrzem i wstawić za ogrodzenie. Starannie pomalowany, nie będzie się odróżniał od prawdziwego, nawet przy bliższych oględzinach. Pamiętajmy, że słoń jest zwierzęciem ociężałym, nie wykonuje więc żadnych skoków, biegów i nie tarza się. Na ogrodzeniu umieścimy tabliczkę wyjaśniającą, że jest to słoń szczególnie ociężały”* [2].

“Proszę zwrócić uwagę, że zarówno inicjatywa, jak i opracowanie projektu jest moim skromnym wkładem we wspólną pracę i walkę. Pozostaję uniżenie” — i podpis” [2].

“Otrzymawszy odpowiedź zezwalającą, dyrektor ogrodu zoologicznego polecił wykonać ogromną powłokę z gumy, którą następnie wypełnić miano powietrzem” [2].

“Byli to starsi ludzie, nie przyzwyczajeni do takiej roboty” [2].

“Co ja powiem żonie, kiedy wrócę do domu? Nie uwierzy mi przecież, jeżeli jej powiem, że przez całą noc nadmuchiwałem słonia” [2].

“Wszystko przez to, że nasz dyrektor jest lewak” [2].

Отже, характерним для стилю С. Мрожека в оповіданні “Слон”, є:

- мовні жарти на основі загальнокомічного механізму. До цієї групи входять різноманітні прийоми: повтори, нагромадження слів, перебільшення, синтаксичні паралелізми, контрастні поєднання та ін.
- Граматичні і словотвірні модифікації форми слова. Цю групу представляють різноманітні словотвірні неологізми, специфіка яких у тому, що весь комплекс чинників, які викликають комічну реакцію, міститься в одному слові. Це означає, що навіть поза контекстом неологізм не втрачає своєї комічної сили.
- Мовні жарти на основі традиційних лексичних одиниць. Йдеться про використання таких традиційних лексичних елементів, як синоніми, антоніми, багатозначні слова, омоніми та ін. з метою створення комічного ефекту.

Література

1. Buttler D. Polski dowcip językowy / Danuta Buttler. – Warszawa : PWN, 1968. – С. 40.
2. Mrozek S. Słoń [Електронний ресурс] / Sławomir Mrozek. – Режим доступу : http://xhtml.gajdaw.pl/projekty/2_3-03/index.html